

Pospíšil, Ivo

Kvázimemoáry jako mentální signál : (české a slovenské příklady)

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 169-178

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81616>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ivo Pospíšil (Brno)

Kvázimemoáry jako mentální signál (české a slovenské příklady)

Abstrakt

Autor přítomné studie ukazuje na zvláštní charakter současných memoárů na materiálu české a slovenské literatury posledních desetiletí. Současné memoáry se vyznačují nepřímostí, zprostředkovaností, metatextovostí, určitou falší, žánrovou heterogenitou. Oproti klasické fázi (Václav Černý, později např. Ladislav Štaidl), například i egocentricky nebo naopak ironicky a sebeironicky orientovaným (Radegast Parolek, Július Vanovič, Milan Hrala) je tu přítomna výrazná narativní strategie, rozostřenost, skrývání vlastního názoru, uhýbavost – vlastní názor je ukazován pomocí dokumentárního materiálu (interview, korespondence, komentáře k četbě apod.), což je demonstrováno například na textech Antonína Hošťálka, Mily Haugové nebo Veroniky Šikulové, které tendují ke komentáři, interview a deníku.

Klíčová slova: memoáry, memoárové literatura a memoárové žánry, typologie memoárů, tematické rozpětí, strukturálně žánrové rozpětí, narativní strategie, příklady z české a slovenské literatury, kvázimemoáry, polyvariantnost, heterogenita, metatextovost, nepřímost, zprostředkovanost, přetvářka memoárů

Abstract

Quasimemoirs as a Mental Signal (Czech and Slovak Examples)

The author of the present study demonstrates the specific character of contemporary methods at the example of Czech and Slovak literatures of recent decades. The contemporary memoirs are typical of indirectness, mediacy, metatextuality, a certain degree of falseness, and heterogeneity. Unlike its classical stage (Václav Černý, later, for example, Ladislav Štaidl), oriented egocentrically or, on the contrary, ironically or self-ironically (Radegast Parolek, Július Vanovič, Milan Hrala), there is an expressive narrative strategy, soft focus, concealment of one's own opinion, evasiveness; one's own opinion is being presented via documentary material (interview, correspondence, commentaries upon one's own reading etc.) which is being demonstrated by the texts of Antonín Hošťálek, Míla Haugová, and Veronika Šikulová tending towards commentaries, interviews, and diaries.

Key words: memoirs, memoir literature and memoir genres, typology of memoirs, thematic range, structural-genre range, narrative strategy, samples from Czech and Slovak literatures, quasimemoirs, polyvariability, heterogeneity, metatextuality, indirectness, mediacy, falseness of memoirs

Literatura byla vždy chápána jako projekce společenského života a dokonce i v metodách, které byly hodně uzavřené do textu, jako byly v podstatě více či méně všechny imanentní metody i fenomenologie, bylo zřejmé, že literatura se společností souvisí, i když se to nekoncepovalo jako odraz nebo jako nadstavba nad společenskou základnou v marxistickém smyslu. Od časů pozitivismu se vždy objevovaly přístupy, které ze společenské struktury vycházely a s literaturou ji spojovaly. Případ Lva Vygotského (1896–1934), jenž spojoval psychologii s formalismem (psychologie uměleckého tvaru), Luciena Goldmanna (1913–1970), který spojoval sociologii se strukturalismem, tendování českého strukturalismu za Protektorátu Čechy a Morava k sociologii to dokládají.

Ještě příznačnější je, že literatura může být i lakmusovým papírkem společenských změn, které teprve nastoupí, tedy že může společenský vývoj a jeho posuny předvídat, anticipovat, a to zejména ve spojitosti s proměnami člověka jako tvůrce artefaktu, tudíž z pozic antropologii a její kulturního rozměru. Nemysleme tím, že by literatura mohla předvídat až do detailu konkrétní společenské a politické události, třeba převratového charakteru, nebo různá neštěstí, i když tyto „zázraky“ se staly, například v podobě predikcí katastrof, o nichž byly napsány texty dříve, než se reálně udály (nejznámější je novela Morgana Robertsona *Futility, or the Wreck of the Titan* z roku 1898 – začala být zajímavá až po katastrofě Titanicu roku 1912; pozdější reedice byly účelově upravovány tak, aby se popisovaná událost podobala reálné co nejvíce; zdroje uvádějí, že nefalšovanou reedicí je až vydání z Mansfieldu, Ohio, z r. 1975¹).

Máme na mysli určité sémantické signály, které vysílá literatura nebo její části: obvykle zájem o žánrové struktury je spojován s kvalitativním vzestupem poetologické funkce literatury, posuny v žánrovém spektru, zejména v jeho tematice signalizují i výrazné společenské posuny, třeba žánr kroniky, jehož šíření se spojuje s rekapitulací vývoje, ohlazením, retrospektivou a přehodnocováním jako předpověď nějaké velké změny apod. V tomto smyslu se zdá, že jak v české, tak slovenské literatuře, ale i jinde dochází v posledních desetiletích k posunům v několika oblastech. Prvním je již mnohokrát zmiňované sblížování triviální/masové literatury s esteticky hodnotnou, druhým sblížování fikce a nonfikce, tedy literatury krásné a věcné. Summa summarum: změny či posuny se odehrávají na pomezí dvou oblastí, které se prolínají: věcné a triviální a krásné a esteticky relevantní.

Právě v tomto prostoru hrají důležitou roli memoáry a jejich současné proměny.² Z genologického hlediska patří memoáry k skupině literárních žánrů, jež se nacházejí na hraně věcné literatury, publicistiky, tj. esteticky irelevantní literatury, a krásné literatury, belles lettres. Patří k nim mimo jiné reportáž, esej, fejeton, sloupek, románová kronika, biografie, autobiografie a celá vrstva literatury faktu, tj. dokumentární literatury.

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Futility,_or_the_Wreck_of_the_Titan, <http://www.titanicworld.cz/vznik/titan.html>.

² Viz naši studii připravenou pro publikaci v zahraničí *Правда и ложь мемуаров* – ta se zabývá jiným aspektem žánru.

V tomto žánrovém pásmu se všechny žánry a v nich jednotlivé prvky pohybují permanentně od jednoho pólu k druhému; někdy převažují esteticky relevantní faktory, někdy všeobecně poznávací prvky bez estetických ambicí.

V poměrně vzdálené minulosti – asi před 35 lety – jsem se zabýval kronikou a románovou kronikou s publikačními výstupy, k nimž patřily knihy i samostatné studie.³ Právě memoárové žánrové struktury mají ke kronice a kronikovým prvkům velmi blízko, neboť propojení individualistického přístupu, objektivního toku času a stabilního prostředí, jež jsou typické pro kroniky, vytvářejí pozoruhodnost jejího tvaru.

Je zřejmé, že žánrů „na hraně“ a „na okraji“ je více (viz výše), ale vztah kronikového a memoárového prostoru je silný a zřetelný. To, co se nyní projevuje ve studiu žánrů je krize tohoto zkoumání, tedy i specifické disciplíny – genologie. O tom jsme zhruba za 35 let napsali desítky studií a knih.⁴ Ale kromě toho je tu i jistý stupeň automatizace

³ Viz naše práce: *Ruská románová kronika (Příspěvek k historii a teorii žánru)*. Brno, 1983; *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986; *Kronikální lokalita: tradice a současnost*. In: Cesty k dnešku. Živé podněty a tradice ruské a sovětské literatury. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 241–253; *Koncepce prostoru a času v kronikách N. S. Leskova*. In: SPFF BU, D 23–24, s. 109–117; *Genologické pojmy a žánrové hranice (problém tzv. románové kroniky)*. In: Slavia, 1981, seš. 3–4, s. 381–389; *Genologie – výhledy a úskalí*. In: Čs. rusistika, 1981, č. 2, s. 66–69; *Roman v novellach i roman-chronika (Zametki o differenciacii russkogo sovětskogo romana)*. In: Ruský jazyk, 1981, č. 2, s. 49–54; *Syžet ruské románové kroniky (problematika titulu, syžetu, incipitu a explicitu)*. In: Čs. rusistika, 1982, č. 1, s. 16–21; *Ruská románová kronika a utilitarismus*. In: Čs. rusistika, 1982, č. 3, s. 114–119; *Románová kronika a socialistická literatura*. In: Slavia, 1983, seš. 2, s. 131–139; *Vývojové fáze kroniky ve slovanských literaturách*. In: Slavia, 1984, seš. 3–4, s. 349–357; *Románová kronika jako žánrové východisko*. In: SPFF BU, D 31, 1984, s. 49–56; *Idyla, elegie, kronika a moderní literatura*. In: SPFF BU, D 32, 1985, s. 197–201 (vyšlo v roce 1987); *Stabilita kronikového vidění světa*. In: Česká literatura, 1988, č. 2, s. 97–108; *Prameny ruské románové kroniky: A. S. Puškin a S. T. Aksakov*. In: Slavica Slovaca, 1990, č. 4, s. 312–321; *Powieść-kronika*. In: Zagadnienia rodzajów literackich, z. 1 (65), t. XXXIII, s. 121–125; *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu*. Sv. I. (spoluator Libor Pavera). Brno: Istenis, 2003. (napsal Na úvod, spolu s Liborem Paverou, studie *Literární žánry a genologie: jistoty a hledání*, s. 8–36; *Kronika*, s. 47–52; *Cestopis jako faktor dynamizace, pohybu poetiky a žánrových systémů*, s. 70–79; dodal část sekundární literatury); *Josef Suchý mezi idyly, elegií a kronikou*. In: Černá a bílá pravda. Josef Suchý (1923–2003). Brno: SvN Regiony, 2004, s. 21–28; *Moderní (románová) kronika jako umělecká forma*. In: Filoložiční seminary. Chudožnja forma, vypusk 8. Kyjiv: Kyjiv's'kyj Nacional'nyj Universytet imeni Tarasa Ševčenka, 2005, s. 68–74; *Powieść-kronika*. Heslo in: Słownik rodzajów i gatunków literackich, pod redakcją Grzegorza Gazydy i Słowini Tyneckiej-Makowskiej. Kraków: Universitas, 2006, s. 572–575 (přel. Krystyna Kardyni-Pelikánová); *Sujetkausalität und Romanchronik*. In: Zeitschrift für Slawistik, 1984, Nr. 3, s. 421–434; *Smysl i kontext žanrovj konvergencii mifa i chroniki*. In: Zagadnienia rodzajów literackich, 1992, 2, 69–77; *Tekučest' istorii i filosofija chronikal'nych struktur v russkoj literature*. In: Idea i komunikacija w języku i kulturze rosylskiej. Pod redakcją Andrzeja Dudka. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, sine, asi 2011, s. 139–153.

⁴ Viz naše studie: *Barokní literatura z pohledu komparativně genologické slavistiky. K barokologickým studiím Milana Kopeckého*. In: Slavia, roč. 67, 1998, seš. 3, s. 349–356; *Брянская школа литературной компаративистики и генологии/жанрологии и ареальной изучение славистики: ее истоки в контекстуальных связях*. In: Izučavanje slovenskijh jezika, književnosti i kultura kao inoslovenskijh i stranik. Red. Bogoljub Stankovič. Beograd: MAPRJAL, Slavističko društvo Srbije, 2008, s. 278–293; *Genologické pojmy a žánrové hranice (problém tzv. románové kroniky)*. In: Slavia, 1981,

v recepci žánrových posunů, jež jsou chápány jako samozřejmé. Právě to se nejvíce týká hraničních, mezních žánrů, v hraniční zóně esteticky relevantních a irrelevantních žánrů. Memoáry tato kritéria splňují. Kdysi jsem se právě v souvislosti s kronikou a románovou kronikou musel zabývat i memoáry a myslím, že tehdejší odborná literatura o nich vystihovala vše podstatné.⁵

seš. 3–4, s. 381–389; *Genologie – výhledy a úskalí*. In: Čs. rusistika, 1981, č. 2, s. 66–69; *Genologie a proměny literatury*. Brno, 1998; *Genologie a žánrovost*. In: Významové a výrazové proměny v umění 20. století. Prešov: FF Prešovské univerzity, 2005, s. 111–131; *Historicitá a žánrovost*. F. M. Dostojevskij a komparatisticko-genologický aspekt. In: Genologické a medziliterárne štúdie. Priesečníky umenia a vedy. Prešov: Acta facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis. Literárnovedný zborník 22. Zostavila: Viera Žemberová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 56–72; *Ключевые проблемы современной генологии и концепция «жанрового объема»*. In: Litteraria Humanitas – genologické studie I. Brno: Masarykova univerzita, 1990, s. 47–58; *Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru*. Brno: Blok, 1986; *Místo genologie dnes: nové problémy*. In: Genologické a medziliterárne štúdie 1. Prešov: Acta facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis. Literárnovedný zborník 29. Zostavila: Viera Žemberová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 5–17; *Pragnienie ścisłości i historyzmu: nauka o literaturze w atmosferze postmodernizmu*. In: Teksty drugie, 2002, č. 4, s. 195–201; *Problém genologických koncepcí*. In: Slovenská literatúra, 1988, č. 4, s. 298–313; *Problémy a souvislosti současné genologie*. In: Studia Moravica II. Olomouc: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Moravica 2, Universitas Palackého v Olomouci, 2004, s. 29–46; *Rozpětí žánru*. Brno: Sprint Print, 1992; *Ruská románová kronika*. Brno: Masarykova univerzita, 1983; *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Ed. Jaroslav Malina, obálka, grafická a typografická úprava Josef Zeman – Tomáš Mořkovský, Martin Čuta, ilustrace Boris Jirků. Brno: Nadace Universitas, Edice Scientia, Akademické nakladatelství CERM, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, 2005; *Ruský román. Nástin utváření žánru do konce 19. století*. Brno: Masarykova univerzita, 1998; *Slovenský literárněvědný trojúhelník: komparatistika – genologie – translologie*. In: Brněnská slavistika a česko-slovenské vztahy. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 1998, s. 45–48; *Some Episodes from the History of Czech Slavonic Literary Studies in the Context of Contemporary Thought*. In: Z zagadnień literatury, kultury i języka. Studia ofiarowane Profesorowi Edwardowi Mozejce. Pod redakcją Bożeny Tokarz. Katowice: Śląsk, 2002, s. 151–161; *Studie o literárních směrech a žánrech*. Banská Bystrica: Katedra slovanických jazykov, Filologická fakulta, Univerzita Mateja Bela, 2004; *V. G. Bělinskij a genologické aspekty literární kritiky*. Slavica Slovaca, 1988, s. 132–137; *Žánrová pátrání po „nové autenticitě“: souvislosti a dvě slovenské cesty*. In: Genologické a medziliterárne štúdie. Genologické konfrontácie. Red. Viera Žemberová. Prešov: Acta Universitatis Prešovensis, 2012, s. 5–24; *Žánrové metamorfózy v střeoevropském kontextu*. Sv. I. (spoluautor Libor Pavera). Brno: Istenis, 2003 (Na úvod, spolu s Liborem Paverou, studie *Literární žánry a genologie: jistoty a hledání*, s. 8–36; *Kronika*, s. 47–52, *Cestopis jako faktor dynamizace, pohybu poetiky a žánrových systémů*, s. 70–79); *Genologie a já*. In: PAVERA, L. et al.: *Žánrové metamorfózy v střeoevropském kontextu. Metamorfózy gatunków w kontekście środkowoeuropejskim*. Sv. V. Praha: Verbum, 2011, s. 8–24; *Literární genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014; *Věda v čase všeobecného stmívání: k současné genologii, účelové paměti a moci ve vědě*. In: Z dějin literární vědy: metody a přístupy. Editoři: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Rec.: Jiří Fiala, Tibor Žilka. Brno: Literárněvědná společnost, o. s., Tribun EU, 2014, s. 35–53; také In: *Když se nevyčásí aneb Stmívání*. Brno, 2015, s. 230–241; *Genologie mezi módou, konjunkturou, stmíváním a nadějí*. In: Slavica Litteraria, 2015, č. 1, v tisku.

⁵ Viz TŘEŠTÍK, D. *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha, 1968; KOPECKÝ, M. „Kronika“ a „historie“ jako literární žánry epochy renesance. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, D 27, roč. 1980, s. 51–60; *The Writing of History. Literary Form and Historical Understanding*. Edited by Robert H. Canary and Henry Kozicki, The University of Wisconsin Press 1978; TRZYNADŁOWSKI, J. *Struktura relacji pamiętnikarskiej*. In: Księga pamiątkowa

Nejčastějším typem memoárů je **kompromisní stavba s dokumentární základnou a vnitřními beletristickými vrstvami s estetickou dimenzí**. Přitom se zdá, že pravdivé memoáry ani nejsou možné. A to nejen ve smyslu subjektivní výpovědi, ale i z důvodu strachu z nenávisť, kterou mohou probudit, ze soudu, ze msty dotčených i z přílišného obnažení lidské intimity samotného autora, nemluvě o politických konotacích, které ani dnes nejsou o nic méně nebezpečné. Proto existují jedny memoáry psané pro jeden režim, druhé pro druhé.

Současnost, tj. počátek 21. století, je dobou očekávání velkých a zásadních společenských změn – již několik let. Na jedné straně se lidé nostalgicky ohlížejí po událostech konce 20. století spojených s likvidací SSSR a jeho satelitů, světové socialistické soustavy a počátků obnovy kapitalismu, konci studené války, v níž byl poražen komunismus – jak někteří tvrdí – a zvítězil kapitalismus a různé podoby parlamentní demokracie. I když se zpočátku zdálo, že nastává idylická doba („konec dějin“ – klíčovými knihami se staly bestsellery Francise Fukuyamy, roč. 1952, a S. P. Huntingtona, 1927–2008, jež byly v něčem komplementární a v něčem protikladné⁶), následující období ukázalo nejen krizové jevy, ale upřímně řečeno i osudové zvraty. Uvedly se do katastrofického pohybu skryté nebo poloskryté spodní proudy. Memoáry, zejména v zemích střední a východní Evropy, se na jedné straně nostalgicky ohlížejí, resumují vývoj do konce 80. let 20. století, na druhé líčí události 90. let, tedy restauraci kapitalismu, tzv. transformaci, zásadní majetkový převrat, a korupci jako utvářející se páteř systému – a v tom všem osudy jednotlivých postav. Jestliže těsně po roce 1989 vyjadřovaly memoáry dříve „zakázané myšlenky“ a události, o nichž se nesmělo psát, později tyto ostré pohledy změkly, zrelativizovaly se ve smyslu chápání dějin jako boje velkých a malých.

Memoáry můžeme typologizovat podle různých kritérií, sami jsme navrhli **trojstupňovou (tematické rozpětí, strukturálně žánrové kritérium, narativní strategie)** s tím, že memoáry budeme nazývat spíše memoárové žánry nebo memoárové texty, protože jsou přece jen – oproti minulosti – heterogenní, polygenerické a memoárový princip tu tvoří jen jednu, byť dominantní vrstvu.

Připomínáme již vyslovenou tezi o apriorní „nepravdivosti“ memoárových textů, nyní především z důvodu strachu memoaristy z existenční diskriminace, který je – na rozdíl od minulosti – zcela skrytý, neboť, jak mnozí tvrdí, svět dosud nezažil skutečnou třetí světovou válku, jen stovky více či méně lokálních nebo nyní již spíše regionálních konfliktů právě proto, že člověk sám je jen hříčkou utajených skutečných vládnoucích

k czci Stanisława Pięgonia. Kraków, 1961, s. 577–583; КАРДИН, В. *Сегодня и вчерашнем. Мемуары и современность*. Москва, 1961; VÁLEK, V. *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno, 1984; BAGIN, A. *Pokus o charakteristiku memoárové literatury*. In: Slovenská literatúra, 1977, č. 2, s. 170–179; KUSÝ, I. *Memoáre ako žánr*. Slovenská literatúra, 1972, s. 402–404. Týž: *Memoáre ako svedectvo rozhrania*. In: Slovenská literatúra, 1979, č. 3, s. 217–238, aj.

⁶ FUKUYAMA, F. *Konec dějin a poslední člověk* (The End of History, 1989). Praha: Rybka Publishers, 2002; HUNTINGTON, S. P. *Sřet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu* (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, 1996). Praha: Rybka Publishers, 2001.

sil, které nelze přesně identifikovat, jinak řečeno: nebezpečí mu hrozí odevšad, většinou z nečekané strany.

I když se tyto úvahy mohou zdát předpojatými a takřka šilenými a vycházejí z různých náznaků konspirativních teorií, myslím, že za proměny podob dnešních memoárů vděčíme právě tomuto skrývanému strachu, který se často maskuje uměleckou inovací a experimentem. Slovo, jež nejlépe vyjadřuje toto váhání a skrytý strach, je „vyváženost“.

Jsou historická údobí, kdy se vlna memoárů násobí v souvislosti s radikálními společenskými změnami, s napjatým očekáváním nových jevů, režimů apod. O „vyváženosti“ jsem nejednou psal, naposledy v knize esejů, statí a glos *Když se nevyčasí aneb Stmívání* (2015): „*Mezi historiky a politiky, patrně i v jiných vědách, jež se zabývají společností synchronně nebo diachronně, se rozšířil žurnalistický termín „vyváženost“: tedy snaha vyjadřovat se nikoli v krajních polohách nebo v těch, jež jsou za takové vládnoucími médii považovány. Tedy ani ryba, ani rak, ni κ селу, ni κ городу, jak říkají zas Rusové. V politologii se hledá vyváženost politického systému: co na pravici, to na levici, silný střed. Jako by politiku nedělali lidé, ale nějací vyvažovači. To je však scholastika, přičemž tuto lexikalizovanou metaforu neužívám rád, neboť si scholastiky vážím. Ve skutečnosti žádná vyváženost není, často je to bouchnutí do stolu a výbuch revoluce, Strana mírného pokroku v mezích zákona je oxymóron. Tzv. extremismus je také dobově podmíněn: často co je dnes extrémní, je zítra běžné a naopak. Jistěže rakousko-uhersí bojovníci za rovné hlasovací právo v roce 1907 mohli být pokládáni za extrémisty, stejně jako v jiných zemích bojovníci za volební právo žen: nyní to jsou zase ti, co místo Afroameričanů říkají černoch. Nechci to bagatelizovat, ale tyto pohyby jsou zřejmé, i když mají jistě i své hranice, ale ty ještě přesně neznáme. Jestliže úkolem politologa může být delikátnost analýzy i navrhovaného řešení a jistá novinářská diplomacie, historie je vědou starou a měla by si risknout i výroky jasně, názory nevyvážené: vyvážeností přece nelze dojít k žádným objevům a novým formulacím, skutečná věda byla vždy nevyvážená: představme si, na co by asi přišel vyvážený Newton, Darwin, Einstein nebo Gödel.“⁷*

Memoáry často vystupují v skryté žánrové formě, v narativních maskách, za nimiž vlastní autorovy názory jsou uschovány pod vrstvou jiných výroků a metatextů – vše se představuje nepřímě. Jistě s tím – i když nikoli bezprostředně – souvisí i móda tzv. nespolehlivého vypravěče (unreliable narrator). **Rozmytost, rozostřenost, nejistota, eufemističnost, uhýbavost** spojené s nechtutí jasně se vymezit jsou znakem současné vývojové fáze memoárů a memoárové literatury jako výraz situace člověka a společnosti v druhém desetiletí 21. století.

Příkladem **klasických memoárů** s jasně vyjádřeným osobnostním hlediskem jsou Paměti Václava Černého (1905–1987), „*rozhněvaného starého muže*“, českého romanisty, literárního historika a kritika, zakladatele Kritického měsíčníku a signatáře Charty

⁷ POSPÍŠIL, I. *Když se nevyčasí aneb Stmívání*. Brno: Jan Sojnek – nakladatelství Galium, 2015, s. 100.

77. Paměti jsou v hodnocení nekompromisní.⁸ Vzhledem k tomu, že memoáry Václava Černého byly vytvořeny před rokem 1989, může jako příklad současnější memoárové klasiky posloužit vzpomínkový text českého skladatele, hudebníka „středního proudu“ Ladislava Štáidla (roč. 1945).⁹ Jeho memoáry zredigované J. Dobiášem vyjadřují již náznaky tzv. vyváženosti, ale jsou ještě dost individualistické, vyjadřují jasný názor, ale decentně, s jemností a noblesou, aniž by však cokoli podstatného zamlčovaly, a to ani věci politické a pro autora třeba méně příjemné. Jejich výkladovým jádrem je období od 50. let 20. století po počátek 21. století. Memoáry uvedl slavný český spisovatel židovského původu Arnošt Lustig – důvodem mohl být společný židovský původ (i když Štáidlova rodina konvertovala už před více generacemi), jistě i zdravý životní názor, včetně docenění místa lidské sexuality. Narativní strategií je tu ironický odstup, zdrženlivost, střizlivost, ale současně civilní otevřenost, subjektivní pravdivost a lehký cynismus.

To, co zaujme na podobě současných pseudomemoárů nebo – jak jim říkám – **kvázimemoárů**, je jejich **nepřímost, zprostředkovanost**: autoři mezi sebe a popisovaný svět a jejich místo v něm vkládají ještě další mezičlánky. Například Antonín Hošťálek uveřejnil čtenářský deník, svého druhu kryptomemoáry¹⁰, sofistickované komentáře k vlastní četbě za určité období.

Na rozdíl od naší dosud nepublikované, rusky psané studie, na niž jsme odkazovali výše,¹¹ upozorníme zde jen na některé typy kvázimemoárů. Jedním z nich jsou **vzpomínky zaměřené na určité důležité osobnosti**. Takové je například vzpomínání Jaroslavy Vondráčkové na Jiřího Weila (1900–1959), jednoho z československých komunistů, který realisticky popsal situaci v Stalinově SSSR. Často bývá Weilova kniha chápána jako kritika stalinismu, ale tak to zcela není. Ukázaly to už problémy se změnou názvu knihy, jak o tom píše Marie Brunová¹²; jinak šlo o zážitkový popis sovětského života z pozice přesvědčeného komunisty, který se zúčastnil budování

⁸ ČERNÝ, V. *Křik Koruny české. Náš kulturní odboj za války 1938–1940*. Sešit 1 (*Paměti*, 1970, zabaveno; poté in *Pláč Koruny české*, Toronto, 1977, 2. vyd. London, 1985; *Paměti* 2. 1938–1945. *Křik Koruny české. Náš kulturní odboj za války*, 1992. O povaze naší kultury (E, MÜNCHEN 1981; 1991; 1996 s esejem R. Preisnera; poprvé v samizdatu 1975); *Paměti* 1. Události z let 1921–1938 (Toronto 1982; poté s tit. *Paměti* 1. 1921–1938, 1994, ed. H. Pospíšilová a N. Obrtelová); *Paměti* 4 (Toronto 1983; poté s tit. *Paměti* 3. 1945–1972, 1992, ed. N. Obrtelová) – viz *Slovník české literatury po roce 1945*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=357>, autorka hesla Václav Černý Růžena Hamanová, 1995, poslední aktualizace 5. 6. 2006.

⁹ ŠTAIDL, L. *Víno z hroznů*. Red. Jan Dobiáš. Praha: vydal Ladislav Štáidl, 2003. Viz naši studii *Souvislosti dnešní české a slovenské prózy a jedna provokativní marginálie (Víno z hroznů Ladislava Štáidla)*. In: K poetologickým a axiologickým aspektům slovenskej literatury po roku 1989. Red. Marta Součková. Prešov: Filozofická fakulta, 2006, s. 237–250.

¹⁰ HOŠŤÁLEK, A. *Deník čtenáře 2014–2015*. Ilustrace Miloš Navrátil. Brno: Moravskoslezský kruh, 2015.

¹¹ *Правда и ложь мемуаров*, v tisku.

¹² BRUNOVÁ, M. *Ke genezi názvu románu Moskva-hranice českého spisovatele Jiřího Weila*. In: GUNIŠOVÁ, E. – PAUČOVÁ, L. (eds). *Slovenský literární svět: kontexty a konfrontace*. Brno: Masarykova univerzita, 2015.

socialismu v SSSR a za různé tzv. prohrěšky skončil načas i v gulagu. Původní název, jak autorka uvádí, měl být *Ještě je Moskva*, věta, jež v dobovém kódu komunistů znamenala odvolání k první a tehdy jediné zemi socialismu jako poslední záštitě: tedy název vyjadřoval něco zcela jiného, ale patrně z obchodních důvodů byl vydavatelem změněn.¹³

Jiným typem kvázimemoárů jsou **egocentrické narativní strategie** připomínající Paměti V. Černého, ale přece jen méně intelektuální a hluboké: v slovenském prostředí to mohou být „antimemoáry“ Júlia Vanoviče¹⁴, v českém např. Radegasta Parolka¹⁵: hyperbolizace postavy memoáristy, jenž je centrem všeho a má vždy pravdu. Přímo oponentní strukturou jsou memoáry Milana Hraly: stejně jako Parolek je profesorem Univerzity Karlovy a okruh popisovaných jevů by měl být tedy podobný, ale podstatně se liší nejen tematikou, ale hlavně narativní a hodnotovou strategií a přítomností humoru, ironie a sebeironie.¹⁶ Jde o mozaiku příběhů, často anekdotického, ironického a sebeironického rázu: tím se podobají zmíněným pamětím Ladislava Štáidla. Někdy memoárista vystupuje i jako zástupce celého národa a jeho osudu – takové jsou memoáry českého slavisty makedonského původu Ivana Dorovského.¹⁷

Memoáry se někdy skrývají za **rozhovor/interview**. Jde o dialog, přičemž skutečným autorem je obvykle profesionální spisovatel nebo novinář, který tvoří z memorátů memoáristy.¹⁸ Někdy je proto obtížné rozlišit hlas spisovatele a memoáristy, stejně jako těžko hodnotit manipulativní a formativní ráz otázek: někdy jde skutečně o živý dialog, jenž tvoří organický celek.¹⁹ Partner v dialogu tak často vystupuje jako specifický spoluautor memoárů, např. dialog Jána Štrassera (roč. 1945), s Jánem Buzássym (1935), nebo Tiny Čorné (vl. jm. Valentina Zimanová, roč. 1965) s Kornelem Földvářim (1932–2015).²⁰ Když pomíneme memoáry o politických událostech, tzv. politické autobiografie, které jsou svou žánrovou podobou spíše klasické, jako je systémová sebekritika jako narativní maska v memoárech Milana Uhdého²¹ nebo optimisticky laděné a poněkud retušované memoáry Jana Petránka²², jejichž tonalita je smířlivá k nepřátelům a oponentům, nebo poměrně uzavřené, sebestředné memoáry Anny

¹³ VONDRÁČKOVÁ, J. *Mrazilo – tálo (O Jiřím Weilovi)*. Praha: TORST, 2014.

¹⁴ VANOVIČ, J. *Zápisky z mŕtveho času / Antimemoáre*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014.

¹⁵ PAROLEK, R. *Kruté i krásné dvacáté stololetí. Memoárová mozaika v pěti dílech*. Praha: Academia, 2013.

¹⁶ HRALA, M. *Všecko bylo/bude trochu jinak*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2010; HRALA, M. *Všecko bylo trochu jinak. Dodatky*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2014. Viz jeho knihu *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Praha: Karolinum, 2007.

¹⁷ DOROVSKÝ, I. *S domovem v srdci*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

¹⁸ VOLNÝ, S. *Od totality k demokracii anebo Jak jsem se dočkal listopadové revoluce. Rozhovory s Richardem Seemannem během let 2012–2013*. Praha: Radioservis, 2014.

¹⁹ *Život mimo kategorie. Rozhovor Jana Nováka s Johnem Bokem*. Praha, Litomyšl: Paseka, Argo, 2015.

²⁰ ŠTRASSER, J. *Byl svoj. Rozhovory s Jánom Buzássym*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2013; ČORNÁ, T. *Kornel Földvári*. Bratislava: Divadelný ústav, 2014.

²¹ UHDE, M. *Rozpomínky. Co na sebe vím*. Praha, Brno: TORST/HOST, 2013.

²² PETRÁNEK, J. *Na co jsem si ještě vzpomněl. Privátní encefalograf našeho tak málo lidského XX. století*. Odpovědný red. Milan Pokorný. Praha: Radioservis, 2014.

Blažičkové²³, spíše vzpomínky na vlastního muže a soužití s ním, nebo předsmrtné texty Miroslava Štěpána²⁴, napsané za spolupráce s novinářem, spočívající v obhajobě vlastního pojetí listopadového převratu v Československu roku 1989, resp. memoárů migrantů, třeba Čechů žijících po více generací v Rusku nebo na Ukrajině, včetně tzv. volyňských,²⁵ zůstávají tu specifické texty, vlastně spisovatelské konfese, které se týkají spíše řemesla a současně skrytě vyjadřují tradiční memoárové tematické a tvarové vrstvy **intenzivní metatextovosti**.²⁶

V tomto jsou skrytější, niternější texty Mily Haugové symbolicky vyjádřené již názvem *Písať ako dýchať*: jsou to zápisky z četby, úvahy při psaní, komentáře k dobové literatuře, záznamy korespondence, úryvky rozmluv s blízkými lidmi apod., komentované recenze, ukázky cizích textů, lyriké eseje, např.: „*Báseň je smrteľné písanie, okamih odblesku mora: zrkadlo horizontu: nebo a ďalej len v dňoch bez básne: ďalej len červená pišť začínajúca pri pobreží... Báseň je sladký vták smrti, ktorý spieva do sna. Pozeranie sa do pomalého zrkadla: zobudenie na neznámom brehu slov. Každodenne sa nám zmývajú z viečok písmená a sny: robí to denne život, ktorým, keď píšeme, pohrdáme.*“²⁷

Jinak tento typ kvázimemoárů koncipuje Veronika Šikulová: spisovatelství je tu spíše popisné v podobě průvodce po různých setkáních a konfrontacích: „*Keď som v Hamrštíle v zásuvke našla list, ktorý Rudo (Rudolf Sloboda – ip) s tatom písali básnikovi Jánovi Skácelovi, začala som aj ja písat list Rudovi. Rovnako ako oni som list nedopísala, ani neodoslala. V tom liste Jánovi Skácelovi písali, že obaja boli na vojne v Brne, vymenovali krčmy, kam chodili na pivo, a spomenuli, že do Flédy nechodili, lebo by ich boli odtiaľ oficíri vyhnali.*“²⁸ Tento typ memoárů bychom mohli nazvat „deníkem spisovatele“, podobně jako Demlovy *Štěpěje* nebo Dostojevského *Deník spisovatele*.²⁹

Přílišná heterogenita a zprostředkovanost memoárů zakrývá jejich určitou faleš, předstíranost, přetvářku, zbytečnou přizpůsobivost a chození s dobou a jejími režimy a hlásnými troubami, snahu smířit nesmířitelné, chtěné polohy, úsilí o umělou nekonfliktnost, uhlazenost až idyličnost, minulost překrytou clonou zapomnění: to

²³ BLAŽIČKOVÁ, A. *Teď něco ze života*. Praha: Triáda, 2012.

²⁴ ŠTĚPÁN, M. – HOLEC, P. *Můj život v sametu aneb Zrada přichází z Kremly*. Praha: Nakladatelství Malý princ, Praha, 2013.

²⁵ ANDRŠ, B. *Česká Alexandrovka. Vzpomínky na život české vyštěhovalecké komunity na Rusi*. Praha: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 2015.

²⁶ HAUGOVÁ, M. *Písať ako dýchať (Sieť vody s tisícimi vchodmi)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014; ŠIKULOVÁ, V. *Freska v dome*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014.

²⁷ HAUGOVÁ, M. *Písať ako dýchať (Sieť vody s tisícimi vchodmi)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014, s. 7.

²⁸ ŠIKULOVÁ, V. *Freska v dome*. Edícia Siete. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014, s. 19.

²⁹ Viz POSPÍŠIL, I. *Žánr jako bezprostřední výraz autorovy osobnosti. Deník spisovatele F. Dostojevského a Štěpěje J. Demla*. In: Slovenská literatura, 1990, č. 4, s. 338–349. O podobných textech M. Viewegha. Týž: *Žánr prozaického deníku Michala Viewegha, poetika, žánrové tradice a souvislosti*. In: STIL, roč. 10, 2011, s. 309–322. V poslední době se tomuto žánru věnuje moje doktorandka Lenka Paučová.

vyplývá z textové analýzy, zejména z jazyka a stylu memoárů, jež memoáristu a jeho skrývané postoje do jisté míry prozrazují, ale přesně to charakterizovat nelze, je to právě stylizačně zakamuflováno.

Heterogenita současných memoárů, jejich polyvariantnost, polygeneričnost posilují metatextový ráz těchto děl a skrytý charakter subjektivity. Postmoderní pojmání virtuálnosti a znejistění, ambivalentnosti nejen pravdy a lži memoárů, ale hlavně absence jasného vyjádření osobnosti memoáristy reflektuje nejen strach, obavu, často jen těžko definovatelnou, úzkost jako výraz neporozumění a totálního odcizení současnému světu, rozkolu s ním, jenž je však uvědomován jen podvědomě, jako neuchopitelnost mechanismů, jimiž se řídí svět, obava ze skrytých sil, jejichž cíle nám nejsou a asi nikdy nebudou známy a které světu ve skutečnosti vládnou. V takovém světě se člověk cítí osamělý a opuštěný jako bezmocné dítě bez rodičů, bez jakýchkoli reálných i duchovních opor, pokud jimi nejsou Bůh nebo sama tvůrčí práce, ale většinou se zdá, že zejména pro relativně silného člověka, jenž po vzoru některých existencialistů nerad nadužívá transcendentních berliček, jsou tyto představy na budování pevných opor příliš mlhavé a rozostřené, což je dáno převažující intelektuální skepsí a bezbřehou nedůvěřivostí.

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Ústav slavistiky

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno – Česká republika

ivo.pospisil@phil.muni.cz